

Державна архівна служба України
Український інститут національної пам'яті
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського Національної академії наук України
Державний центр збереження документів НАФ

Архіви України

Науково-практичний журнал
видається з 1947 р.

№ 4 (315), 2018
липень – серпень

Київ, 2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Тетяна БАРАНОВА (головний редактор),
Анджей БЕРНАТ (Республіка Польща), Ігор БОНДАРЧУК,
Валерій ВАСИЛЬСВ, Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, Іван КІСІЛЬ,
Рамоюс КРАУЯЛІС (Литовська Республіка), Наталія МАКОВСЬКА,
Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Георгій ПАПАКІН,
Валентина ПІСКУН, Руслан ПИРІГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Ярослав ФЕДОРУК,
Тарас ЧУХЛІБ, Микола ЩЕРБАК

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій
та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних

“Архіви України” on-line:

<http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

“Архіви України”, № 4, 2018. Науково-практичний журнал.
Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ 18783-7583ПР від 28.03.2012 р.

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 р.)

© Державна архівна служба України, 2018
© Український інститут національної пам'яті, 2018
© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2018
© Державний центр збереження документів НАФ, 2018

З М І С Т

Статті та повідомлення

<i>Смельянова Т. О.</i> Балтійський форум з обміну досвідом і передовими практиками у сфері архівування і просування аудіовізуальної спадщини	7
<i>Кот С. І.</i> Архівні документи як фактор ідентифікації і повернення втрачених культурних цінностей (на прикладі мозаїк і фресок Михайлівського Золотоверхого собору в м. Києві)	23
<i>Легасова Л. В., Філатова Н. С.</i> Електронно-картографічний проект «Місця пам'яті про Другу світову війну на адміністративно-територіальній мапі України»: проблеми джерельної бази	28
<i>Маврін О. О.</i> Археографічна передмова як відображення розвитку теоретико-методологічної думки української археографії 1940-х – 1950-х років	35
<i>Палієнко М. Г.</i> Міжнародне архівне співробітництво: від зародження ідей до реалізації масштабних проектів у добу інформаційного суспільства (до 70-річчя Міжнародної ради архівів)	49
Другий щорічний круглий стіл українських архівістів «Українські архіви: виклики та реалії» (25 вересня 2018 р., м. Київ)	64

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Горєва В. В.</i> Особливості формування НАФ документами спортивних громадських організацій (з досвіду діяльності ЦДАГО України)	72
<i>Дубовик С. О.</i> До питання вивчення життя і творчості діячів українського дисидентського руху (на підставі особового фонду художниці Алли Горської у ЦДАМЛМ України)	83
<i>Ємчук О. І.</i> Джерела до біографії українського радянського дипломата і педагога Василя Тарасенка	91
<i>Клименко Т. А.</i> До історії Польського повстання 1863–1864 років (за документами Державного архіву Черкаської області)	97
<i>Павлова О. Ф.</i> Огляд нових надходжень документів до ЦДАМЛМ України за 2017 рік	103
<i>Тимченко Р. В.</i> Життєвий шлях та громадсько-політична діяльність Євгена Петрушевича (до 100-річчя утворення ЗУНР)	115

Публікація архівних документів

<i>Горбатюк М. В., Шнуровська Л. В.</i> Документи про консульську діяльність дипломатичного представництва УСРР у Німеччині як джерело до вивчення історії української радянської дипломатії 1920–1923 років	137
<i>Гула О. Г., Гула В. Д.</i> Спогади члена ЦК Бунду Мойсея Рафеса про білостоцький період діяльності організації (1900–1902 роки)	163
<i>Орел Ю. В.</i> Листування військового аташе при посольстві Росії у США А. К. Боде у фондах ЦДІА України, м. Київ	175
<i>Пономарьов О. М.</i> Неопубліковані документи про Коліївщину	184
<i>Срібняк І. В.</i> Становище вояків-українців групи інтернованих армії УНР у таборах Каліш та Щипіорно (Польща) навесні 1923 року (за архівними документами)	201

Інформація і рецензії

<i>Папакін Г. В.</i> Нове дослідження з теорії та історії української археології	212
--	-----

Ювілеї

<i>Кулініч Ю. Я.</i> Слово про Петра Слободянюка	217
--	-----

CONTENTS

Articles and Notices

<i>Emelyanova T. O.</i> The Baltic Forum for Experience Exchange and Modern Practices in the Field of Archiving and Promoting Audiovisual Heritage	7
<i>Kot S. I.</i> The Archival Documents as the Factor of Identification and Return of Lost Cultural Values (on the Example of Mosaics and Frescos of Michael's Golden-Domed Cathedral in Kyiv)	23
<i>Lehasova L. V., Filatova N. S.</i> The Electronic Map Project «Places of the Memory of Second World War on the Territorial Administrative Map of Ukraine»: Sources Problems	28
<i>Mavrin O. O.</i> The Archeographical Preface as a Reflection of Theory and Methodology of Ukrainian Archeography of the 1940s-1950s	35
<i>Paliienko M. H.</i> International Archival Cooperation: From Ideas' Creation to the Realization of Great Projects in the Information Age (To the 70th Anniversary of the International Council on Archives)	49
The second annual round table of ukrainian archivist «Ukrainian archives: challenges and realities»	64

Sources Reviews and Documentary Essays

<i>Horeva V. V.</i> The Features of Forming of National Archival Holdings with Documents of Sport Public Organizations (Experience of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine)	72
<i>Dubovyk S. O.</i> Studying of the Life Way and Art of Participants of Ukrainian Dissidents Movement (on the Personal Fond of the Artist Alla Horska, Stored in Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine)	83
<i>Emchuk O. I.</i> The Biography Sources of Vasyl Tarasenko, Ukrainian Diplomat and Historian	91
<i>Klymenko T. A.</i> The History of the Polish Uprising of 1863–1864 (According to Documents of the State Archives of Cherkasy Region)	97
<i>Pavlova O. F.</i> The Review of New Receipts of Documents to the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine in 2017	103
<i>Tymchenko R. V.</i> The Life Way and Public-Political Activity of Yevhen Petrushevych (to the 100th anniversary of the formation of the WUPR)	115

Publication of Archival Records

<i>Gorbatiuk M. V., Shnurovs'ka L. V.</i> Documents on Consular Activity of the Diplomatic Mission of the Ukrainian SSR in Germany as a Source to Studying the History of the Ukrainian Soviet Diplomacy of 1920–1923	137
<i>Hula O. H., Hula V. D.</i> The Moses Rafes Memoirs on Bilostok Period in the Bund Central Committee Life (1900–1902)	163
<i>Orel Yu. V.</i> The Correspondence of A. Bode, the Military Attaché at the Embassy of Russia in the USA, in the Collection of Central State Historical Archives of Ukraine, Kyiv City	175
<i>Ponomariov O. M.</i> Unpublished Documents on Koliyivshchyna	184
<i>Sribnyak I. V.</i> The Condition of the UNR Interned Army Soldiers in Kalisz and Szczypiorno (Poland) in spring of 1923 (According to archival documents)	201

Information and Reviews

<i>Papakin H. V.</i> New Study on Theory and History of Ukrainian Archeograph	212
---	-----

Anniversaries

<i>Kulinich Yu. Ya.</i> Words About Petro Slobodianiuk	217
--	-----

УДК 930.2(47:477)«1945/1959»

О. О. МАВРІН*

**АРХЕОГРАФІЧНА ПЕРЕДМОВА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ
РОЗВИТКУ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ
УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ 1940-х – 1950-х РОКІВ**

Аналіз змісту та структури передмов до збірників документів і матеріалів, що видавалися в УРСР у 1940-х – 1950-х роках, дає підстави для певних узагальнень у дослідженні розвитку теорії та методики післявоєнної української радянської археології. У цей період архівні установи в УРСР активно займалися підготовкою різного роду тематичних документальних публікацій, у передмовах до яких археологи не лише засвідчували суворе дотримання правил публікації, що існували в СРСР, але й шукали шляхів адаптувати ці правила до «свого» матеріалу.

Ключові слова: археологічна передмова; теорія; методика; українська радянська археологія.

Питанням розвитку теорії та методики археології в УРСР присвячено все ще не так багато досліджень у вітчизняній історіографії. Найбільш відомим серед них є навчальний посібник «Українська радянська археологія» С. Яковлева¹. Необхідно згадати також праці І. Бутича, опубліковані в період 1950-х – 1970-х років: «Публікація документальних матеріалів архівними установами Української РСР»², «Література до історії української археології»³, «Назрілі питання української радянської археології»⁴. Архівіст Ю. Прилепішева у своєму дисертаційному дослідженні приділила увагу нормативній базі публікації історичних документів українськими археологами-архівістами, зокрема, й післявоєнного періоду⁵. Власне проблемам розвитку теорії та методики археології в УРСР присвячено монографію «Неочікувані здобутки втраченого часу: теорія і методика археології в УРСР (40-ві – 80-ті роки ХХ ст.)»⁶, а також дослідження «До питання щодо формування теоретичних засад археології в УРСР у повоєнний період»⁷, які належать авторів цієї статті.

Чи не єдиною формою археологічної діяльності у післявоєнний період була публікація тематичних збірників документів і матеріалів до річниць, ювілейних дат тощо.

* *Маврін Олександр Олександрович* – кандидат історичних наук, заступник директора Інституту української археології та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

Після виявлення документів і їх роздрукування, найважчою частиною підготовки збірника документів і матеріалів до публікації завжди вважалося археографічне опрацювання документів.

На цьому етапі (окрім спеціалізованих статей) великий матеріал подають передмови до збірників документів. За попередніми даними, зібраними на основі анкетування, з'ясувалося, що структура передмов до збірників документів, що вийшли друком у 1940-х – 1950-х роках, складається з певного переліку питань, коло яких і повнота висвітлення не була стабільною. Часто це залежало від того, яка установа готувала публікацію. Так, республіканські археографічні центри, як правило, випускали збірники вищої якості, ніж обласні. У межах трьох найкрупніших осередків – академічного, архівного й партійного, теж виявилися суттєві розбіжності на рівні стилю видання та на рівні двох десятиліть. Видання кінця 1940-х років відмінні від видань кінця 1950-х років. Оскільки коло питань, що піднімаються у передмові, є типовими, з усього загалу публікацій доцільніше обрати найбільш репрезентативні. Перш за все це ті публікації, що належали до трьох головних республіканських осередків як видань із найбільш повною теоретичною частиною, представленою у передмові. У процесі аналізу слід порівняти продукцію академічного, архівного і партійного осередків між собою на предмет наявності теоретичної частини. Також необхідно ввести часовий фактор – порівняти рівень видань 1940-х і 1950-х років між собою. Окрім того, варто порівняти висвітлення теоретичних питань у передмовах та реалізацію цих положень у самому виданні.

Отже, передмова є одним із найважливіших джерельних матеріалів цього дослідження. Передмова до збірника складалася з історичної частини та археографічної. Перша частина, зазвичай, являла собою історичний екскурс, у якому викладалася історія питання. Цю частину передмови мають всі збірники 1940-х – 1950-х років. У зазначений період спостерігається певна динаміка розростання цієї частини. Так, у виданнях 1940-х років – переважно короткі екскурси подій. Виключення становить збірник «Селянський рух на Буковині 40-х років ХІХ ст.», де історичний вступ становить близько 40 сторінок. У 1950-х роках великі історичні екскурси – це вже звична практика. Розлогі вступи доповнюються «Хроніками подій». Так, у збірнику «Подъём революционного движения на Украине накануне первой русской революции (1901–1904 гг.)» (К., 1955, т. 1) історичний нарис розгорнувся на 32 сторінки. У збірнику «Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской Социалистической революции» (К., 1957) – на 8 сторінок. Історична частина передмови у збірнику «Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919–1920)» (К., 1957) становить 24 сторінки, а у «Рабочее

движение на Украине в годы нового революционного подъёма 1910–1914 гг.» (К., 1969) – 51 сторінку. Показовим є порівняння передмов двох збірників документів т. зв. феодальної доби: «Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр. Збірка документів (1639–1648 рр.)» (К., 1946) та «Воссоединение Украины с Россией» (М., 1953). Перший том збірника «Воссоединение Украины с Россией» охоплює майже той самий період, що й видання 1940-х років. У ньому вміщені документи з 1620-го до 1647-го року. Якщо видання 1940-х років містить передмову на півсторінки, то видання 1950-х років, об'єм якого принаймні на третину більший, – на 23 сторінки.

Таким чином, передмови до збірників документів мають власну структуру. Одним із головних її елементів є історичний нарис. Останній протягом двох десятиліть мав тенденцію до розширення. Також у 1950-х роках помітна ще одна особливість. У поодиноких випадках історичну частину писали «знакові» особи. Так, передмову до «Радянського будівництва на Україні» написав Г. Петровський, а не упорядники, як робилося зазвичай.

Характерною особливістю видань 1940-х років була фактично нерозділеність історичної частини передмови й археографічної. Для 1950-х років це вже фактично обов'язковий елемент оформлення. Подекуди він підкреслюється особливими елементами: пробілами (розривами), зірочками. Інколи частина «Від упорядників» виокремлюється в окремий підрозділ і так фігурує у змісті збірників. Археографічна частина передмови складається з цілої низки питань: характеристика вміщених документів, передача текстів, принципи структурування матеріалу у збірнику, укладання заголовків, легенд, покажчиків тощо. Саме цієї частини роботи стосувалася більшість критичних зауважень, висловлених у 1940-х – 1950-х роках фахівцями: «Прислані держархівом копії документів говорять про те, що більшість архівів не дотримується елементарних правил копіювання документів. Багато копій присилаються в скороченому вигляді, опускаються заголовки і підписи під документами, не вказуються дати створення документів, в легендах відсутні дані, що вказують, чи є ці документи оригіналами, відпусками чи копіями», також: «Ті копії, що присилаються, не завжди задовольняють укладачів, оскільки в них часто опускаються відомості про автора документа, адресата, дату. У легенді зазвичай не вказано, чи є документ оригіналом, чи копією»⁸. Отже, одним з обов'язкових елементів археографічних передмов є характеристика вміщених документів.

У 1940-х роках домінують видання, що вміщують копії. Основною причиною залучення копій є втрата під час війни оригіналів. Якщо це стосувалося документів новітньої історії, то поширеною була практика вмішувати матеріали преси, а не архівні документи. У деяких збірни-

ках зустрічається доволі оригінальне пояснення цьому факту: «У дні революційних протистоянь сучасники їх воліють діяти, а не документувати події»⁹.

Стандартним поясненням в аналогічних виданнях є все ж знищення документів, а не загалом їх відсутність. Новим для 1950-х років у аргументації «чому саме такого типу матеріали були відібрані?» є посилення на їх підвищену інформативність порівняно з іншими¹⁰. Також у 1950-х роках у деяких збірниках документів, попри основний масив матеріалів, взятий з преси, окремо окреслюється коло оригінальних документів із зазначеної тематики^{11*}.

На кінець 1950-х років у структурі передмов закріпилося чітке виокремлення принципів передачі тексту документів; заголовків, легенд, приміток, покажчиків. Тоді як у передмовах 1940-х років перелік означених елементів був значно менший. Часто були відсутні самі терміни (зокрема «легенда»), а описувалася лише практика. Висвітлення питань археографічного оформлення було звуженим.

Оскільки загальносоюзна/російська археографія особливої ваги надавала заголовкам до документів, то в принципах їх укладання найкраще проявляються її знакові риси. Зокрема, характерною рисою радянської археографії було диференційоване ставлення до різних документів. Була група документів, до якої ставилися з особливим пієтетом. Він проявлявся в тому, що найкращі наукові здобутки археографії застосовувались перш за все до цієї групи. В той же час, саме ці документи в процесі опрацювання складали плідний матеріал для археографічних нововведень, які, як правило, через певний час ставали загальним правилом поводження й з іншими документами. Це стосувалося й заголовків: «Слід відмітити, що при опрацюванні лєнінських документів і рішень Комуністичної партії укладачі зберігають заголовки документів у такому вигляді, як вони були опубліковані в офіційних виданнях...»¹²; «До ряду документів (кореспонденцій, листівок) нами зберігаються дати і заголовки, не дивлячись на те, що вони повністю або частково використовуються укладачами при складанні заголовка документа»¹³. В укладанні заголовків менш важливих документів допускається більше свободи: «скорочення тих місць документів, що не мають прямого відношення до теми збірника...»¹⁴, а також «з метою економії місця та уніфікації подачі окремих слів, фраз нами вводили-

* Певними особливими випадками у цьому контексті є матеріали новоприєднаних до України територій. Так, упорядники збірника «Селянський рух на Буковині в 40-х роках ХІХ ст.» зазначали, що це не лише повністю нові матеріали, а й загалом перша радянська публікація документів про Буковину взагалі. Тому, окрім загальних відомостей про місце перебування документів, було зазначено, коли і де їх виявлено. Див.: Селянський рух на Буковині в 40-х роках ХІХ ст.:зб. документів / упоряд. та передм.: Ф. Шевченко. Київ: Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1949. 300 с.

ся в текст документів, легенд, заголовків нові скорочення...»¹⁵. Диференційований підхід особливо наочно проявлявся, коли зустрічалися дві протилежні за значенням групи явищ: «В заголовках нами упускались найменування чинів, титулів, прізвища жандармсько-поліцейських чиновників, а вказувались лише їх посади, в той же час зберігалися прізвища партійних і політичних діячів. Назви фабрик, заводів у заголовках дані повністю, а не так як у тексті документа...»¹⁶. «В збірнику «Революція 1906–1907 рр. на Україні» нами випускалися підписи (прізвища) під документами і відтворювались посади осіб, що підписали документ. Укладачі, випускаючи прізвища, вирішили, що збірник не варто переобтяжувати прізвищами жандармсько-поліцейських чиновників, діяльність яких не представляє суспільно-історичного інтересу для дослідника. Підписи партійних, суспільних, політичних діячів в документах збережені»¹⁷.

Хоча «Правила» 1955 р. давали чіткі рекомендації щодо структури заголовка, але типовим для 1950-х років було зауваження про відсутність їх уніфікації¹⁸. Тому в цьому напрямі проводилася активна наукова робота. У «Правилах» 1955 р. зазначено: «Заголовок повинен містити: порядковий номер документа; дату, а в деяких випадках і вказівку на місце створення документа; означення його різновиду; означення його укладача (автора або установи) і адресата; політично правильне стисле означення змісту документа»¹⁹. Отже, важливим елементом заголовка є дата. Датування документа було однією з ключових проблем української археографії в 1940-х – 1950-х роках. На це неодноразово як на методологічну проблему вказували українські археографи²⁰. І хоча за цей час певна еволюція відбулася (в 1950-х роках датування стало обов'язковим елементом заголовка), але загалом проблема залишилася. На неї, як на важливу методологічну проблему цілої української археографії, вказує у своїй підсумковій статті М. Варшавчик²¹. Загальна помилка, що зустрічається у більшості документальних збірників, – це неправильне датування частини вміщених документів. Справа ускладнювалася тим, що єдиного правила встановлення дати документа не існувало²². Для української археографії типовим підходом до вирішення проблеми датування того чи іншого документа була орієнтація на опис події в тексті пам'ятки: «...цей принцип проводиться непослідовно, та й не може бути застосованим послідовно, бо часто в одному ж і тому документі йдеться не про одну, а про кілька подій»²³. Власне, в цей час українська археографія пропонує мало альтернативних шляхів. Наприклад, один із них: дату документа встановлювати за допомогою дотичних документів або документів однієї ж і тієї ж справи²⁴; використовувати напрацювання допоміжних історичних дисциплін²⁵.

Щодо передмов, то чітке окреслення структури заголовків з'являється в них лише у 1950-х роках²⁶. Загальна тенденція, що простежу-

ється у 1940-х – 1950-х роках – це прагнення до стиснення заголовків і пошуки прийомів підвищення інформативності його складових елементів. Для 1940-х років характерними є довгі, розлогі заголовки²⁷. Почасти це пояснюється популяризаторським призначенням збірок. Так, у передмові до збірки «Перемога Радянської влади на Україні» упорядники зазначають, що при археографічному оформленні документів їх зміст розкривається в окремих тематичних заголовках.

За результатами проведених спостережень, вже наприкінці 1940-х років структура заголовків документів цілком склалася і в основному містила: дату (рік, місяць, день), тип документа («рескрипт», «судова справа», «резолуція»), зазначення адресата, переказ змісту документа, інколи вказується місце дії, якщо документ публікують неповністю, то заголовок може містити вказівку на це («З резолюції...»).

Не дивлячись на розлогість заголовків до документів, вони подекуди не зовсім об'єктивно характеризують документ. Так, на невідповідність заголовків окремих документів їхньому змісту у збірці «Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр.» вказав М. Ковальський²⁸. У збірці «Український народ у Вітчизняній війні 1812 року» короткий зміст заголовків не передає сутності справи. Як правило, передаються формальні ознаки. У збірці «Селянський рух на Буковині в 40-х роках ХІХ ст.» заголовок документа № 2 містить інформацію про хід придушення селянського заворушення. Насправді ж у документі викладений швидше план придушення.

У 1950-х роках домінує тип лаконічного заголовка. У деякі документи починають вводити автентичні заголовки. Це, в основному, стосується документів з історії більшовицького руху²⁹. Так само, як і збереження тогочасних географічних назв, адміністративно-територіального поділу. Часто інформація про інші варіанти документа (а, отже, й заголовки), пояснення до терміна, факту, особи тощо, вжиті у заголовку, даються у примітковій частині. Всі інші елементи заголовка (дата, тип документа, адресат тощо), що були характерні для заголовків збірників 1940-х років, залишаються актуальними і для 1950-х років.

В усіх проаналізованих для цього дослідження збірках, що належать до трьох археографічних осередків (академічного, архівного і партійного) вказані місця зберігання документів, що публікуються. Це є важливим елементом археографічної легенди, але не єдиним. Загалом міркування про структуру легенди, як і про заголовок, знайшли відображення у передмовах збірок кінця 1950-х років. Вони містять такі положення: «Після кожного документа вміщена легенда, в якій вказується: скорочена назва архіву, що зберігає документ, назва фонду, опису, справи, аркуша, а також вказівку на оригінал чи копійний характер документа. В легендах подається також примітка про попередні публікації»³⁰. Не у кожній передмові до збірників, особливо 1940-х років,

можна знайти термін «легенда». Не в усіх збірках однакове розміщення легенди. У дещо пізніше виданому збірнику «Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 – серпень 1919)»³¹ дані, що відносяться до легенди, розміщені наприкінці збірника. Загальною практикою є подання коротких легенд, де переважно вказується місце зберігання документа.

Науково-довідковий апарат, за словами С. Валка, викликав до себе найбільшу увагу в радянській археографії. У «Основних правилах», окрім традиційних вимог до цього елемента археографічного оформлення, а саме – давати довідкову інформацію, міститься ще одна – ідеологічного характеру. Від науково-довідкового апарату вимагалось: «Виправити неправильні покази документів про політичну й фактичну сторону тієї чи іншої події, роль тієї чи іншої особи тощо, і допомогти читачу з'ясувати класову й політичну сутність подій і дій осіб, що знайшли відображення у документах, що публікуються»³². С. Валк зазначав також, що у дореволюційних виданнях такий елемент археографічного оформлення, як коментарі, був відсутній. Сам науковець вважав, що цей елемент потрібний для особливих документів – щоденників, мемуарів, де присутній фактор людської пам'яті.

У 1940-х – 1950-х роках до науково-довідкового апарату відносилися примітки, передмова з історичною і археографічною частиною, хроніка подій, список скорочень, покажчики, зміст³³. Саме в цій частині розширюються можливості археографа, він може відійти від вузькотематичних проблем. Він змушений звертатися до додаткової літератури, переглядати додаткові архівні фонди. Вимоги до оформлення науково-довідкового апарату (при всій вузькості основного свого призначення) за «Основними правилами» 1945 р. і «Правилами» 1955 р., мали допомогти досліднику уявити класову і політичну сутність подій, що відображені в опублікованих документах, і набули в цей час нового змісту. У 1950-х роках вони стали формою проведення наукової роботи, основним об'єктом якої була сама пам'ятка. Окремі складові науково-довідкового апарату допомагали уникнути хиб радянської археографії – вибіркового підходу. І навіть у збірниках можливо було через примітки, хроніку подій дати уявлення про весь комплекс документів, з якого була зроблена вибірка. Можливо, що їх надавав досліднику науково-довідковий апарат, висвітлює І. Лівшиць³⁴. Автор виходить з основної функції науково-довідкового апарату – полегшити читачу користування збірниками документів. Саме тому «Довідковий апарат збірника документів повинен бути найповнішим, включати в себе й деякі спеціальні розділи, що відсутні у виданнях іншого типу»³⁵.

Натомість загальносоюзна ситуація щодо роботи над науково-довідковим апаратом на кінець 1950-х років була досить невтішною:

«На жаль, навіть багато наукових видавництв дуже рідко забезпечують ними свою продукцію. Книги з покажчиками – це одиничні приклади»³⁶. Ситуація в українській археографії була аналогічною. У більшості збірників науково-довідкового апарату або не було взагалі³⁷, або й якщо був, то дуже слабкий (налічував численні помилки, недостатньо інформативний³⁸). Натомість окремі складові науково-довідкового апарату мали в собі потенціал справжньої наукової роботи, давали можливість розширити межі археографічної роботи, вузько регламентовані правилами 1945 р. та 1955 р.

Питання відтворення текстів документів посідає чільне місце у теорії української радянської археографії зазначеного періоду. Знайшло воно своє відображення і у передмовах. Йому присвячені як окремі пункти у передмовах до збірника, так і окремі сторінки аналітичних статей, що вийшли у 1940-х – 1950-х роках на шпальтах спеціалізованих періодичних видань.

Тепер розглянемо питання, як виглядає відтворення текстів документів у відібраній нами фокус-групі збірників 1940-х – 1950-х років.

Перш за все це питання було присутнє як базовий структурний елемент у всіх передмовах. Хоча воно унормовувалося «Основними правилами» 1945-го року і «Правилами» 1955-го року, але цього було явно недостатньо. Упорядники окремих збірників керувалися не лише чинною нормативною базою, але й довоєнними посібниками³⁹, а найчастіше – «практикою публікації матеріалів, що склалася у післявоєнний час»⁴⁰.

До питання відтворення документів відносилася велика кількість аспектів: повнота тексту; принципи скорочення упорядниками текстів документів; питання емендації (виправлення текстів); принципи відтворення елементів тексту (підписів, заголовків, оригінальних слів, авторських правок, помилок тощо) маргіналії; орфографія; пунктуація.

Кількість виявлених у передмовах пунктів, а ще більше реально виконана робота не є однакою у кожному збірнику. Це залежить від того, яка установа готувала збірник, до якого періоду історії України належать документи і, зрештою, кому належать ці документи (їх походження).

Найбільше пунктів, що стосуються принципів передачі текстів документів, виявлено у передмові до збірника «Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской Социалистической революции (март – ноябрь 1917 г.)», підготовленому Інститутом історії партії ЦК КП України – Філією Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Архівним управлінням УРСР. Їх близько семи і стосуються вони таких аспектів: повнота відтворення тексту документів; відтворення та принципи відтворення окремих текстових елементів, таких як «пометы», резолюції та підписи; право-

пис; скорочення окремих слів; принципи передачі спотворених ділянок тексту. Достатньо повнотою володіє й підготовлене Архівним управлінням УРСР, ЦДІА УРСР та Інститутом історії АН УРСР видання «Подъём революционного движения на Украине накануне первой русской революции (1901–1904 гг.)»⁴¹. Воно так само дає уявлення про повноту матеріалу, відтворення резолюцій, «помет», підписів, правопис, скорочення слів і помилки текстові. Також достатньо повним за кількістю представлених питань передачі тексту є видання 1940-х років «Україна перед Визвольною війною 1648–1654 рр.»⁴², підготовлене Інститутом історії АН УРСР, Управлінням державними архівами МВС УРСР та ЦДІА УРСР. У його передмові представлені такі аспекти: повнота відтворення документа, правопис [орфографія, пунктуація, розбивка на абзаци], скорочення слів, прописні літери, помилки.

Крім того, збірники «Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской Социалистической революции (март – ноябрь 1917 г.)» й «Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр.» містять відомості про звіряння документів та його принципи.

Щодо повноти відтворення тексту, то необхідно, на наш погляд, розділити видання, що представляють документи XIV–XVIII ст., та ті, що стосуються новітніх часів. Тексти перших, при всій спрямованості на уніфікацію, вимагали більшої уваги до відтворення орфографічних, пунктуаційних, смислових особливостей, що певним чином вело й до переосмислення базових методів радянської археографії. Єдиним способом позбутися цих проблем був переклад оригінальних документів сучасною українською, як у збірнику «Селянський рух на Буковині в 40-х роках XIX ст.», або російською, як у випадку з тритомником «Воссоединение Украины с Россией» без вміщення оригінальних текстів. У іншому випадку відкинути індивідуальні особливості пам'яток було досить складно.

Так, у збірнику «Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской Социалистической революции (март – ноябрь 1917 г.)» зазначається, що причиною публікації деяких документів є те, що у попередніх виданнях вони були опубліковані «в извлечениях». Упорядники, прагнучи дати повний текст документів, у передмові перелічують документи, що надруковані у витягах.

Окрім того, у збірнику «Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской Социалистической революции (март-ноябрь 1917 г.)» подані резолюції і «пометы», щоправда не на автентичних місцях, а наприкінці тексту перед легендою. Крім того, підписи збережені під кореспонденцією і особистими листами, хоча під колективними документами вони випускаються.

Найрозвинутішою частиною актової археографії була едиційна діяльність. Щодо актової археографії, то основним джерелом інформації про теоретичні напрацювання є, в основному, передмови. Так, як і вже у проаналізованих збірниках документів, передмови до збірників актового матеріалу містять історичну й археографічну частини. Остання складалася з інформації про принципи укладання заголовків документів, передачі тексту, складання легенди, приміток, різного роду покажчиків (в основному – іменні і географічні). Передмови до давнього актового матеріалу мають більші інформаційні частини, що стосуються принципів передачі текстів документів, датування, аналізу лексики тощо.

Якщо порівнювати передмови 1940-х – 1950-х років, то спостерігається збільшення не лише історичної, але й археографічної частини, а також поглиблення окремих питань. Для порівняння оберемо 2 знакові публікації для 1940-х – 1950-х років. Це – збірники документів «Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр. Збірка документів (1639–1648 рр.)» (К., 1946) та «Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трёх томах» (М., 1953–1954).

У збірці «Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр.» фактично відсутня історична частина, натомість у збірнику «Воссоединение Украины с Россией...» вона займає 25 сторінок. У передмові до останньої збірки вказані принципи відбору документів для публікації – «найбільш характерні документи»⁴³. Також вказана кількість документів, що вперше публікуються і називаються їх номери. Вперше у передмові чітко зазначається, що це видова публікація: «В це видання включені лише актові матеріали...»⁴⁴. Більш детально розписаний склад легенди, а також вказана новизна залученого матеріалу з точки зору його приналежності та місця зберігання: «Якщо до цього часу це повстання висвітлювалось на основі свідчень переважно польсько-шляхетських джерел, то тепер публікуються нові матеріали, що зберігаються в ЦГАДА ССРСР»⁴⁵. Цими «новими матеріалами» були переважно документи офіційних установ Російської держави⁴⁶. Тут вказаний принцип упорядкування документів: попри явну націленість видання на висвітлення конкретної тематики, матеріали у ньому упорядковуються за хронологічними принципом.

Більше уваги у збірнику «Воссоединение Украины с Россией...» приділено датуванню документів. Розглянуті як різні випадки датування, так і принципи, на основі яких встановлюються дати недатованих документів. Передмова до збірника «Воссоединение Украины с Россией...» розширюється і за рахунок опису принципів укладання додатків, яких у збірнику значна кількість. Також теоретичну частину доповнюють короткі ремарки, що зустрічаються безпосередньо у додатках.

Спільними у цих двох збірниках є вказівки на варіант опублікованих документів: оригінал, копія, відпуск, републікація. Також в обох виданнях обговорюється питання передачі тексту. В обох утверджується транскрипція як спосіб передачі текстів. Причому у збірнику «Воссоединение Украины с Россией...» упорядники зазначають, що частина документів публікується діловою українською мовою XVII ст. Підкреслюється, що «упорядники цього видання вперше зробили спробу передати текст документів XVII ст. за новою українською орфографією, але зі збереженням особливостей української мови того часу»⁴⁷. Щодо орфографії, то правила передачі у збірнику «Воссоединение Украины с Россией...» більш деталізовані і торкаються більшої кількості букв, обумовлюється більша кількість випадків збереження або незбереження тієї чи іншої букви. По-суті, ці правила включають зазначені положення у збірці «Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр.», доповнюючи їх іншими положеннями. При порівнянні текстів, розміщених у двох збірниках, не було виявлено суттєвих розходжень у правилах передачі текстів. Вони фактично ідентичні. Однаковими у передмовах двох збірників є позиції і щодо пунктуації, розбивки текстів на абзаци, передачі іншомовних текстів. Єдиною відмінністю щодо останньої позиції є те, що у збірнику «Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр.» польськомовні тексти публікуються без перекладу, а у збірнику «Воссоединение Украины с Россией...» супроводжуються російським перекладом.

Таким чином, є підстави вважати археографічні передмови відображенням рівня розвитку теоретико-методологічної думки в українській радянській археографії, змістом якою була, з одного боку, необхідність неухильного виконання загальносоюзних правил публікації історичних документів, а з іншого – пошук власних шляхів, зумовлених специфікою українського матеріалу. Однією з перших спроб «адаптації» «Основних правил» 1945 р., була археографічна передмова до тритомного збірника «Возз'єднання України з Росією». Зміст передмови чітко вказує, що «Основних правил» було недостатньо для вирішення проблеми публікації документів XVII ст. Упорядники змушені були скористатися практичними рекомендаціями довоєнних «Правил видання документів XVI–XVII ст.». «Основні правила» 1945-го року не унормували принципи публікації іншомовних документів. Тому упорядники змушені були вирішувати цю проблему самостійно.

¹ Яковлев С. О. Українська радянська археографія. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1965. 175 с.

² Бутич І. Л. Публікація документальних матеріалів архівними установами Української РСР // 3 історії архівного будівництва на Україні : зб. ст. Харків: Харківське обласне видавництво, 1958. С. 27–57.

³ *Бутич І. Л.* Література до історії української археографії // Історичні джерела та їх використання. Київ, 1968. Вип. 3. С. 161–176.

⁴ *Бутич І. Л.* Назрілі питання української радянської археографії // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін: 2-а секція. Спеціальні історичні дисципліни. Київ, 1968. С. 204–220.

⁵ *Прилепішева Ю. А.* Археографічна діяльність архівних установ України (1946–1991) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Прилепішева Юлія Анатоліївна; Ін-т української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. Київ, 2003. С. 76–123.

⁶ *Маєрін О. О.* Неочікувані здобутки втраченого часу: теорія і методика археографії в УРСР (40-ві – 50-ті роки ХХ ст.) : монографія. Київ, 2018. 352 с.

⁷ *Маєрін О.* До питання щодо формування теоретичних засад археографії в УРСР у повоєнний період // Український історичний журнал. Київ, 2018. Вип. 1. С. 159–173.

⁸ *Слюдикова Т. Б.* Археографическая обработка документов и составление научно-справочного аппарата (Из опыта работы ЦГИА УССР) // Научно-информационный бюллетень Архивного управления УССР. 1956. № 2–3. С. 51.

⁹ Перемога Радянської влади на Україні (жовтень 1917 р. – січень 1918 р.) : зб. документів. Київ: Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1947. С. 4.

¹⁰ Подъём революционного движения на Украине накануне первой русской революции (1901–1904 гг.). Киев: Гос. из-во политической литературы УССР, 1955. Т. 1. С. XXXIII.

¹¹ Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской Социалистической революции (март–ноябрь 1917 г.) : сб. документов и материалов. Киев: Гос. изд-во политической литературы УССР, 1957. С. VII. [980 с.]

¹² *Демкин И. В.* Археографическая обработка документов и составление научно-справочного аппарата к сборнику (Из опыта работы ЦГАОР УССР) // Научно-информационный бюллетень Архивного управления УССР. 1956. № 2–3. С. 45.

¹³ *Слюдикова Т. Б.* Археографическая обработка документов... С. 53.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само. С. 55.

¹⁷ Там само. С. 54.

¹⁸ *Бутич І. Л.* Нові публікації джерел з історії боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні // Український історичний журнал. 1957. № 2. С. 131–134; *його ж.* Наукова робота державних архівів Української РСР // Науково-інформаційний бюллетень Архивного управління УРСР. 1958. № 1. С. 6–19; *його ж.* Документи з історії боротьби за владу Рад на півдні України // Український історичний журнал. 1958. № 5. С. 196–198.

¹⁹ Правила издания исторических документов. Изд. 2-е. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1956. С. 32.

²⁰ *Корнеева Е. Е.* Организация работы по выявлению документальных материалов для использования в научных целях // Научно-информационный бюллетень Архивного управления УССР. 1956. № 2–3. С. 59–63; *Бутич І. Л.*

Нові публікації джерел з історії боротьби... С. 131–134; *його ж.* Документи з історії боротьби за владу Рад... С. 196–198; *його ж.* Наукова робота державних архівів Української РСР... С. 6–19; *його ж.* Документи з історії революційної боротьби на Прикарпатті // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1958. № 3. С. 129–139; *Барабой А. З.* Вище науковий рівень археографічних видань // Український історичний журнал. 1959. № 2. С. 151–152.

²¹ *Варшавчик М. А.* Документы по истории Великого Октября на Украине // Исторический архив. 1958. № 5. С. 194–201.

²² Там само. С. 200.

²³ *Бутич І. Л.* Наукова робота державних архівів Української РСР... С. 14.

²⁴ *Демкин И. В.* Зазнач. твір. С. 42–49.

²⁵ *Фостик П. И.* К вопросу о принципах публикации документов XIV–XVII вв. на иностранных языках // Научно-информационный бюллетень Архивного управления УССР. 1957. № 2. С. 70–82.

²⁶ Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъёма. 1910–1914 гг.: сб. документов и материалов / ЦГИА УССР; АН УССР; Институт истории. Госполитиздат УССР. Киев, 1959. 702 с.

²⁷ *Див.: Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр. : зб. документів (1639–1648 рр.) / Ін-т історії України АН УРСР; Упр. держ. архівами МВС УРСР; відп. ред. М. Н. Петровський, К. Г. Гуслистий. Київ: Вид-во АН УРСР, 1946. 255, [1] с.; Селянський рух на Буковині в 40-х роках XIX ст. : зб. документів /упоряд. та передм.: Ф. Шевченко. Київ: Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1949. 300 с.; Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. Київ: Українське вид-во політичної літератури, 1948. 146 с.*

²⁸ *Ковальский Н. П.* Источниковедение истории Украины (XVI – первая половина XVII века). Ч. 1: Анализ советских археографических публикаций документальных источников. Днепропетровск: ДГУ, 1977. С. 32–33.

²⁸ Подъём революционного движения на Украине... Зазнач. твір; Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъёма... Зазнач. твір.

³⁰ Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъёма... С. 5.

³¹ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 – серпень 1919) : зб. док. і матеріалів. Київ: АН УРСР, 1962. 764 с.

³² *Валк С. Н.* Советская археография. Москва–Ленинград: Издательство АН СССР, 1948. С. 110.

³³ *Демкин И. В.* Зазнач. твір. С. 45.

³⁴ *Лившиц И. А.* Составление научно-справочного аппарата сборников документов // Вопросы архивоведения. 1959. № 3. С. 43–48.

³⁵ Там само. С. 43.

³⁶ Там само.

³⁷ *Бутич І. Л.* Документи з історії боротьби за владу Рад... С. 196–198.

³⁸ *Бутич І. Л.* Документи з історії боротьби за владу Рад... С. 196–198; *його ж.* Наукова робота державних архівів Української РСР... С. 6–19; *Барабой А. З.* Зазнач. твір. С. 151–152.; *Варшавчик М. А.* Зазнач. твір. С. 194–201.

³⁹ Воссоединение Украины с Россией: документы и материалы в 3-х т. Т. 1 (1620–1647 гг.). Зазнач. твір.

-
- ⁴⁰ Большевистские организации Украины в период подготовки... С. XI.
⁴¹ Подъём революционного движения на Украине... Зазнач. твір. 795 с.
⁴² Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр... Зазнач. твір.
⁴³ Воссоединение Украины с Россией. Зазнач. твір. С. XXVIII.
⁴⁴ Там само. С. XXX.
⁴⁵ Там само. С. XXIX.
⁴⁶ Там само. С. XXX.
⁴⁷ Там само. С. XXXI.

An analysis of the content and structure of the prefaces to the collections of documents and materials published in the USSR in the 1940s–1950s gives grounds for some generalizations for the study of the development of the theory and methodology of post-war Ukrainian Soviet archeography. During this period archival institutions in the Ukrainian SSR actively worked on the preparation of various thematic documental publicatios, in the prefaces to which archeographers not only confirmed the strict observance of the rules of publication that existed in the USSR, but also sought ways to adapt these rules to «their» material.

Key words: archeographical preface; theory; methodology; Ukrainian Soviet archeography.